

Kan familjevård vara förebyggande?

Gunilla Lindén

Ett arbete enligt en helhetssyn värd namnet kräver helt andra resurser än dagens vad gäller handledning till fosterföräldrar och stöd till biologiska föräldrar och till den personal som utför det påfrestande arbetet att omhänderta barn och placera dem i familjehem. En meningsfull familjeplanering kräver att barnet tillägnar sig fosterföräldrarna som identifikationsobjekt.

Gunilla Lindén är psykolog anställd vid Malmö socialförvaltning. Artikeln är ett utdrag ur en bok om familjevård som under senhösten 1981 utkommer på Liber förlag.

Den 1 januari 1982 träder den nya lagen om socialtjänst i kraft. I centrum står en helhetssyn på människan i samspel med hennes sociala miljö.

Kommer detta att innebära något nytt för familjevårdsarbete med barn och ungdomar? Arbetar vi inte inom socialvården redan enligt en helhetssyn, som innefattar hänsynstagande till behov och resurser hos barnen, deras föräldrar och fosterföräldrar? Lagen sätter väl bara på pränt vad som redan är praxis?

Jo, de flesta av oss som arbetar inom socialvården idag är överens om att man skall anlägga just en helhetssyn i arbetet med hjälpbehövande människor. Nästan inga ideologiska skiljaktigheter finns i denna övergripande fråga. Vi är till och med så överens, att vi samtidigt invagar oss i föreställningen att vi faktiskt arbetar så. Med den här artikeln vill jag starkt ifrågasätta att det förhåller sig så.

För att konkretisera mina farhågor vill jag beskriva två olika modeller, enligt vilka ett familjevårdsärende kan utvecklas. Paradoxalt nog lever dessa

båda modeller sida vid sida i familjevårdsarbetet idag. Paradoxalt — eftersom de när man drar ut deras konsekvenser, i stora drag visar sig vara varandras motsägelser.

Men först några ord om vad helhetssynen innebär, relaterad till familjevårdsarbete.

Först och främst innebär den att vi betraktar barnet — föräldern — fosterföräldrarna som en *gruppering av människor* med så starka inbördes intressen och beroende av varandra, att de utgör en "helhet". Denna "helhet" måste hjälpas fram till ett fungerande samspel för barnets skull.

För det andra innebär helhetssynen att vi utgår från *hela människan*, när vi tar reda på vilka behov och resurser som finns hos var och en i denna grupp av människor.

Ingen av de tre parterna — barnet, föräldern, fosterföräldrarna — får glömmas bort, alla är viktiga och nödvändiga. Men allas behov kan inte vara lika starkt styrande i den behandlingsplanering man gör utifrån sin kartläggning, det är en utopi. Utgångspunkt för kartläggningen måste vara barnets behov, eftersom omhändertagande och placering i familjehem är en åtgärd som är avsedd att gagna barnet i första hand.

Att se till hela människan betyder att man lägger vikt både vid hennes *yttre livssituation* och vid hur hon *upplever* denna. En livssituation som utifrån ter sig på ett visst sätt kan upplevas mycket olika "inifrån" beroende på vem personen är. För att ta ett

.....
Barnet — föräldern — fosterföräldrarna är en gruppering av människor med så starka inbördes intressen att de utgör en "helhet"
.....

Av olika skäl kapsejsar ofta familjeplanseringen redan på ett tidigt stadium.

exempel, så kan ett socialt nederlag ge upphov till de mest skiftande reaktioner som resignation, bitterhet, myndighetshat, konstruktiv kamplust, solidaritet med de svaga i samhället osv.

Situationen att vara försummat barn i en missbrukarfamilj tex är givetvis svår, oavsett om det rör sig om ett litet eller stort barn. Men för att få veta mera om de djupare reaktionerna hos det enskilda barnet, har man nytta av kunskaper om barnets tidigare erfarenheter, mognadsnivå, tillgång till andra trygga vuxenrelationer osv.

För att helhetssynen på den enskilda människan skall komma till uttryck i socialt arbete behövs social och psykologisk kunskap i nära förening.

Ansatser till en helhetssyn, som jag kortfattat skisserat finns förvisso inom socialvården idag! Med betoning på ansats och därmed viljeinriktning.

Upp som en sol, ner som en pannkaka!

Många socialsekreterare startar ett familjevårdsärendande med den ideala målsättningen, att för barnets skull etablera ett verkligt och fungerande samarbete mellan barnets föräldrar och fosterföräldrarna. Man siktar på att föräldrarna och fosterföräldrarna skall lära känna varandra redan innan barnet placeras och har förhoppningen att denna kontakt sedan skall bestå.

Av olika skäl kapsejsar ofta denna planering redan på ett tidigt stadium. En vanlig utveckling är att den biologiska föräldern inte "ställer upp". Kanske upprepade möten avtalas på neutral mark, där föräldrar och fosterföräldrar skall få en första möjlighet att bekanta sig med varandra, med socialsekreteraren som förmedlande "ambassadör". Eller kanske detta första möte blir av men inte påföljande besök i fosterföräldrarnas eget hem, den miljö som skall bli barnets för kortare eller längre tid.

Varför blir det så? Skälen kan vara många. Ofta är det så att den biologiska föräldern känslomässigt inte accepterat omhändertagandet. Den obearbetade skilsmässan från barnet väcker ett mer eller

mindre medvetet motstånd mot att konfronteras med följderna av omhändertagandet, som tex att tala igenom situationen med barnet och att träffa fosterföräldrarna.

Frukten av detta blir ibland en öppen vägran från föräldrarnas sida att träffa fosterföräldrarna, men oftare tar sig motståndet mer indirekt uttryck. Man kan här tala om *psykologiska motstånd*, som ibland delvis, ibland helt utspelar sig på ett omedvetet plan. Vanliga exempel på sådana motstånd – som vi alla styrs av ibland – är att man glömmer överenskommelser, tar fel på tiden eller förlägger lappen med det viktiga telefonnumret. Har man missbruksproblem kanske man tar ett glas för att stärka sig och har plötsligt tagit ett för mycket.

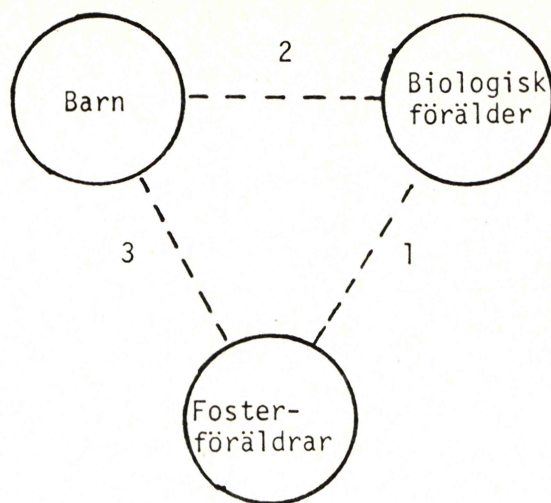
Ett modeord inom socialvården för människors olika tillkortakommanden och brutna överenskommelser är att vederbörande inte "ställer upp". Detta inte helt värderingsfria begrepp kan dölja en mångfacetterad bakgrund.

En helhetssyn på människan måste innebära att man inte enbart utifrån en specifik situation (som tex att ha fått sitt barn omhändertaget) ställer krav, utan att dessa krav anpassas efter just den människans möjligheter att leva upp till dem. Om det akuta hindret för den människan att uppfylla kraven är en känslomässigt kaotisk och obearbetad situation, måste man i första hand hjälpa till med detta. Här krävs ett känslomässigt stöd och hjälp till bearbetning av den förändrade livssituationen som biologiska föräldrar idag erbjuds endast i marginell omfattning!

Och ändå är detta en grundläggande förutsättning för att placering i familjehem skall kunna bli en meningsfull insats för barnet. Den biologiska föräldern är en nyckelperson för utfallet av placeringen, dvs för *barnets upplevelse* av sitt boende i fosterfamiljen. Det är föräldern med sin redan existerande relation till barnet, som känslomässigt måste länka över barnet till fosterföräldrarna genom en tillåtande hållning. En sådan hållning kan föräldern bara inta om han/hon känner sig försonad med händelseutvecklingen. Jag talar här i första hand om de föräldrar som mot sin vilja får sina barn omhändertagna för samhällsvård.

Den uteblivna kontakten biologisk förälder – fos-

Figur 1. Förlorad helhetssyn - så som det oftast blir.

Barnet glömmar inte sin förälder utan får genom den uteblivna kontakten snarare ett slags krampaktigt kvarhållande av den biologiska föräldern.

terförälder innan eller i början av placeringen medför oftast följande konsekvens: när barnet placerats ställs det inför den svåra upplevelsen att föräldern inte hälsar på, ringer eller skriver. Det är ju via fosterföräldrarna som föräldern kan kontakta sitt barn, åtminstone om det är barn i skolåldern eller yngre.

Eftersom barnet inte heller ser någon fungerande kontakt mellan mamma och fosterföräldrarna, så är det lätt att den känsla stärks som redan ligger nära till hands: "mamma tycker inte om att jag bor här, mamma är nog besviken på mig, det är därför som ..." Barnet glömmar inte sin förälder utan får genom den uteblivna kontakten snarare ett slags krampaktigt kvarhållande av föräldern, ofta beledsagat av oro, skuld-känslor och bortträngd aggressivitet. Under de omständigheterna kan barnet inte uppleva någon sanktion från sin förälder att knyta känsloband till fosterföräldrarna.

En kommentar innan vi går vidare: att jag flera gånger nämnt barnets förälder i singularis, beror på att föräldrar till omhändertagna barn oftast är ensamstående mammor. Bristande skolunderbyggnad, tillfällighet eller inget arbete och frånvaro av tillfredsställande sociala kontakter hör till den vanliga bilden. De lever ofta ett ganska isolerat liv, och bristen på kontakt med andra vuxna som arbetskamrater, väninnor, släktingar gör att de också i stort saknar stöd från omgivningen. Även om detta är en grov skiss, visar det sig att huvuddragen mycket ofta går igen från ärende till ärende.

Så åter till den uteblivna kontakten mellan biologiska föräldrar och fosterföräldrar samt dess effekter på barnet.

Två modeller

Med en skiss kan det sagda åskådliggöras på följande enkla sätt och vi är därmed inne på den ena av de två modellerna som jag nämnde i början av kapitlet (figur 1).

Skissen visar med de brutna linjerna hur en utebliven eller dåligt fungerande kontakt fosterföräldrar - biologisk förälder (1) får återverkningar på barnets möjligheter att bibehålla kontakten med sina föräldrar (2) men också att detta faktum medför att barnet inte upplever sanktion från sin förälder att knyta känsloband till fosterföräldrarna.

Hur vanlig är då den här händelseutvecklingen i verkligheten? Är den kanske så marginell att den knappt förtjänar att nämnas? Om jag påstår att den är *mycket vanlig*, målar jag då fan på väggen? Låt mig genast säga att jag inte har siffror på det här. Det är endast urifrån en mångårig erfarenhet av familjevårdsarbete som jag gör uppskattningen, att i 90% av alla familjevårdsärenden är kontakten mellan fosterföräldrar och biologiska föräldrar mycket sporadisk, dåligt fungerande eller obefintlig. Med dåligt fungerande avser jag sådana faktorer som att ömsesidigt förtroende saknas eller att konkurrentkänslor inflammerar samarbetet.

Det vanliga är alltså att det *sällan* blir som man planerat. Verklighet och ideal skiljer sig här åt i en

I 90% av alla familjevårdsärenden är kontakten mellan fosterföräldrar och biologiska föräldrar mycket sporadisk, dåligt fungerande eller obefintlig.

omfattning som förtjänar en analys och debatt!

Om man skulle kalla den ovan beskrivna modellen för "förlorad helhetssyn", kan man benämna dess motsats "bevarad helhetssyn" (figur 2).

På motsvarande något övertydliga sätt ser vi i den här skissen hur de heldragna linjerna betecknar en väl fungerande kontakt, i första hand mellan fosterföräldrar och biologisk förälder (1). En naturlig konsekvens blir att barnet ges möjlighet att bibehålla kontakten med sin förälder (2). Genom att se sin förälder i fungerande samspel med fosterföräldrarna får barnet ett slags tillåtelse att också för egen del tycka om fosterföräldrarna (3).

Uppställningen, sid 554–555, kan ytterligare konkretisera de två modellerna och några av de konsekvenser som de var för sig medför.

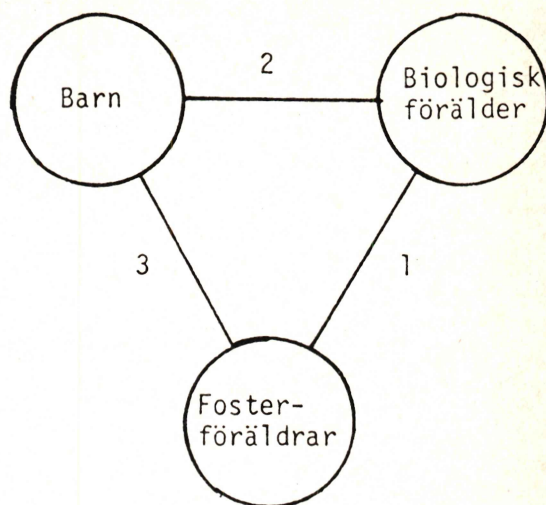
Startpunkt i ett behandlingsskede

Slutligen vill jag återknyta till detta nummers tema, psykosocialt arbete, och även till den här artikelns rubrikfråga.

Kan man verkligen säga att familjevård är en form av psykosocialt arbete? Svaret är inte självklart. Förebyggande arbete med föräldrar och olika stödresurser som sätts in för barnen innan det gått så långt som till omhändertagande är helt klart att hänföra till psykosocialt arbete. Men när ett omhändertagande skett, blir föräldern i den sociala begreppsapparaten en "biologisk förälder", och barnet blir "fosterbarn" om det placeras i familjehem. Är insatserna för biologiska föräldrar och fosterbarn fortfarande att betrakta som psykosocialt arbete? Eller är omhändertagandet (det ofrivilliga) i sig en markering av att det nu behövs ett mer uttalat och direkt behandlingsarbete? Och vad är i så fall skillnaden i praktiken?

Jag tror att det allmänt, och även bland politiker och verksamhetsansvariga tjänstemän råder oklara föreställningar om ifall familjevård främst är att betrakta som en insats av stödjande eller behandlande slag. Och jag tror att denna osäkerhet grundar sig i för litet kunskaper om barns behov och utveckling. Just denna tveksamhet i definitionen av familjevården som vårdinstrument gör att det också avsätts alltför knapphändiga resurser för uppföljning och handledning. En mycket stor del av svenska foster-

Figur 2. Bevarad helhetssyn - så här borde det vara.

hem får endast ett besök om året, vissa inte ens det. Familjen som "krisar", kan tillfälligtvis få tätare kontakt, men då på bekostnad av övriga ärenden. Detta är givetvis till skada för barnen.

Jag har med den här artikeln velat ge en bakgrund till, varför det är en fruktbar arbetshypotes att utgå från varje familjevårdsärende som ett *behandlings-ärende*.

Mina utgångspunkter har varit att jag för det första anser den primära förutsättningen för en meningsfull familjehemsplacering vara, att barnet tillägnar sig fosterföräldrarna som identifikationsobjekt. För det andra menar jag att arbetet på att förverkliga något av denna målsättning måste ske enligt en helhetssyn, som innebär att barnet - föräldern - fosterföräldrarna hjälps fram till ett fungerande samspel.

Att arbeta enligt en helhetssyn värd sitt namn kräver helt andra resurser än dagens, speciellt vad gäller handledning till fosterföräldrar och stöd till biologiska föräldrar men också till den personal som utför det ansvarsfulla och känslomässigt påfrestande arbetet att omhänderta barn och placera dem i familjehem. Därtill kommer ett utbildningsbehov för såväl social personal som för fosterföräldrar.

Först under sådana förutsättningar finns möjligheter för familjevården att på sikt fungera förebyggande, dvs att dämpa framtida skador för de barn som idag far illa.

FÖRLORAD HELHETSSYN

- så som det oftast blir (figur 1)

1. Barnet saknar föräldrarnas bekräftelse på att det får fästa sig vid fosterföräldrarna.

Kommentarer

1. Om barnet saknar kontakt med den som tidigare var dess identifikationsobjekt (föräldern) och dessutom saknar tillåtelse att känslomässigt närma sig nya identifikationsobjekt (fosterföräldrarna) så kommer barnet att leva i ett känslomässigt vakuum. I detta ligger också att endast en ytlig anpassning till fosterföräldrarna blir möjlig.

2. Man bortser från barnets historia och därmed identitet.

Kommentarer

2. I de fall där banden bakåt skärs av för barn, som placeras i familjehem, försätts barnet i en motstridig och svår bemästrad psykologisk situation: ingenting i den nya situationen påminner barnet om dess tidigare tillvaro, i synnerhet om relationen till föräldern, som är en påtaglig inre verklighet för barnet.

3. Barnets lojalitetskonflikt riskerar att kaplas in.

Kommentarer

3. De flesta barn strävar, enligt en högst naturlig överlevnadsstrategi, efter att anpassa sig till de vuxna människor som de lever tillsammans med. Så även fosterbarn, om än deras djupare tillhörighet finns hos den frånvarande föräldern. Detta är något av innebörden i fosterbarns lojalitetskonflikt. Den är svår att bemästra och barnet behöver hjälp med detta. En följd kan annars bli att barnet, förutom att det inte mår bra av konflikten, slutligen "löser" den, genom att förneka sina biologiska föräldrar (förefaller glömma föräldrarna eller inte vilja träffa dem). Men konflikten är inte löst utan förpassas till mer oåtkomliga skikt i barnets personlighet.

4. Man tillåter föräldern att sätta skygglappar på.

Kommentarer

4. Skuld känslor hos föräldern över att på något plan veta sig vara orsaken till omhändertagandet

BEVARAD HELHETSSYN

- så här borde det vara (figur 2)

Barnet får sanktion att knyta nya känsloband.

Kommentarer

Att känsloband byggs upp är en förutsättning för att ett barn skall bli mottagligt för en förälders krav och normer, mer än på ett ytligt och imiterande sätt. Saknas djupare känslomässigt anknytning, sker inte heller något *införlivande av identifikationsobjektet* som förebild, när det gäller normer och regler, attityder, sätt att vara etc.

Barnets rätt till egen identitet befastes.

Kommentarer

En varsam överlänkning måste ske av de trådar som *kan* länkas över från föräldrar till fosterföräldrar. Lyckas man med handledningen av detta svåra samspel, har man också hjälpt barnet att få det livsnödvändiga erkännandet av sin rätt till den egna identiteten och tidigare livshistorik.

Barnet påminns om sin lojalitetskonflikt. Vem hjälper?

Kommentarer

När föräldern håller kontakten och hälsar på barnet, påminns barnet om sin lojalitetskonflikt, vilket faktiskt är bättre än att den trängs bort. Det för dock oftast med sig en hel del känslouttryck hos barnet, friska och adekvata, som ofta oroar fosterföräldrar och får dem att dra slutsatsen att barnet far illa av föräldrarnas besök. Fosterföräldrar behöver på denna punkt mycket stöd och handledning, då det inte alls är enkelt och självklart att rätt tolka barnets känslouttryck och veta hur man bäst hanterar dem.

Föräldern görs delaktig genom att konfronteras med sitt barn och fosterföräldrarna.

Kommentarer

En viktig beståndsdel i bearbetningen av föräldrarnas förändrade livssituation är att man hjälper till att

samt underlägenhetskänslor gentemot de speciellt utvalda fosterföräldrarna, gör att det ligger frestande nära att sätta skygglappar på inför hela situationen. Man undviker den istället för att möta den. Om föräldern inte redan från början får ett aktivt stöd i att närma fosterfamiljen, ökar motståndet efterhand mot att ta ett sådant initiativ.

5. Man främjar fosterföräldrarnas behov att se barnet som sitt. Är detta ett legitimt behov?

Kommentarer

5. Många menar att det gagnar barnets behov av att ha en familjetillhörighet, om fosterföräldrarna betraktar barnet som sitt. Och visst är det viktigt att barnet får leva i en nära och varm relation till vuxna föräldragestalter. Men när de vuxna börjar utveckla äganderättskänslor gentemot barnet, blir följden lätt att de försöker mer eller mindre medvetet, att hålla barnets föräldrar på avstånd. Och då har man svikit ett annat av barnets grundläggande behov, som handlar om sammanhang och uppbyggande av en identitetskänsla. Är denna ekvation olöslig? Kan vuxna älska barn, bara om de får betrakta dem som sina?

6. Fosterföräldrar och biologiska föräldrar tillåts "glömma" konkurrenskänslor.

Kommentarer

6. Genom att kontakten mellan föräldrar och fosterföräldrar är tynande eller obefintlig, kan man skjuta varandra i bakgrunden och förminska varandras betydelse. Men i det tysta utspelar sig också det oberäkneliga. Den dag då den unga missbrukande mamman, för att ta ett exempel, efter år av tystnad hör av sig, kan det vara för att hon nu är fri från sitt missbruk och har träffat en man som hon vill bilda familj tillsammans med. Hon vill ha tillbaka sitt barn och får det också, om hon kan visa att hon är rehabiliterad och fungerar socialt väl. Vad sker *nu* i barnet? Och vad händer med fosterföräldrarna?

Som det fungerar nu. Kräver minst resurser.

etablera en fungerande kontakt mellan föräldern och familjehemmet. Denna aktiva delaktighet från föräldrarnas sida gagnar barnet på så sätt att dess känsla för sammanhang inte bryts mer än nödvändigt. Detta är *en* form av *föräldraansvar*, utövat på det modifierade sätt som omständigheterna medger.

Fosterföräldrarna konfronteras med den verkliga situationen, dvs att se barnets föräldrar som reella personer med anknytning till barnet.

Kommentarer

Det är skillnad mellan att, som fosterförälder, intellektuellt veta att man är skyldig att ha kontakt med barnets förälder och att känslomässigt ha införlivat betydelsen av detta. Fosterföräldrar är bara vanliga människor! En tidig "inympling" av ett sådant medvetande är till hjälp för fosterföräldrarna på sikt. Förutsättningen är att den som förmedlar budskapen om föräldrakontakt själv känner sig engagerat övertygad om att det är viktigt och varför. Det är inte ovanligt att fosterföräldrar får budskapet "och så ingår det i era uppgifter att hålla kontakt med de biologiska föräldrarna, men dom kommer nog inte att höra av sig så mycket."

Fosterföräldrar och biologisk förälder påminns om sina konkurrenskänslor.

Kommentarer

Att fosterföräldrar och biologiska föräldrar påminns om sina inbördes konkurrenskänslor när de träffas är sant. Men det är en sanning med modifikationer. När man så långt att ömsesidig kontakt och förtroende uppstår, får detta som regel till följd att konkurrenskänslorna avtar. Då föräldern känner sig säker på att inte bli utmanövrerad av fosterföräldrarna, upplevs dessa i regel som mindre hotande. Men förhållandena kan lätt skifta, kriser kan inträffa i såväl den biologiska föräldrarnas som i fosterföräldrarnas liv och i sin tur påverka situationen för barnet i fosterhemmet och kontakten de vuxna parterna emellan. Handläggarens, eller om man så vill, handledarens nära kontakt är därför påkallad under hela placeringstiden.

Väsentligt utökade resurser för handledning och utbildning behövs för att arbeta enligt helhetssyften.